

A Study of Abolhassan Ebtehaj's Activities During his Presidency of the Melli Bank (1942-1350)

Mobina Asl Roosta*

Amir Hossein Hatami**

Abstract

One of the most important figures in contemporary Iranian history, especially in the history of Iran's economy and development, is Abolhassan Ebtehaj, who, as the head of the Melli Bank of Iran (the most important Iranian bank), played an important role in the transformation of the country's financial and economic system during a sensitive and challenging period. Therefore, this article examines Ebtehaj's performance during his presidency of the Melli Bank and its consequences. Using modern managerial and economic approaches, Ebtehaj tried to introduce Melli Bank as an efficient and effective financial institution in Iran's economic development. By emphasizing the importance of domestic investments, tax reforms, and creating suitable platforms to attract investors, he successfully put Melli Bank on the path of growth and development. This article also discusses the challenges and obstacles encountered during this period, including economic and political crises, and how Ebtehaj managed to cope with these issues. According to the research findings, the most prominent performance and outcome of his presence at the bank was his efforts to ensure the independence of the Melli Bank, increase the bank's international standing, and help finance development programs, especially in the post-World War II period.

* Master's degree in History of the Islamic Revolution, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran, mobinaroosta21@gmail.com

** Associate Professor, Department of History, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran
(Corresponding Author), hatami@hum.ikiu.ac.ir

Date received: 11/01/2025, Date of acceptance: 08/04/2025

Keywords: Abolhasan Ebtehaj, Melli Bank, Budget Organization, Development Programs, Economic History.

Introduction

Before the establishment of the Central Bank of Iran in 1950, the Melli Bank was responsible for its duties. The most important of these duties are to prepare economic statistics, maintain the internal and external value of the national currency, issue banknotes and mint the country's common metal coins, regulate foreign exchange and rial transactions, supervise gold transactions and establish related regulations, supervise the export and import of the country's currency and currency, regulate the country's monetary and credit system, regulate the volume of bank credits, maintain all of the country's foreign exchange and gold reserves, represent the government in financial and international organizations, and have the authority to issue all government securities. Carrying out these duties had made the Melli Bank of Iran the primary center of the country's economy, monetary system, and financial system from its establishment in 1928 to 1961. The presidency of the Melli Bank during one of the most sensitive and important periods of these three decades was held by Abolhassan Ebtehaj. As a pragmatic bureaucrat, Ebtehaj took over Melli Bank during the country's foreign occupation and handed it over in 1940, after nearly eight years, with the institution established and developed. Throughout this period, Ebtehaj attempted to keep Melli Bank free from foreign interference and implemented steps and reforms to ensure the bank could fulfill its duties effectively.

Materials & Methods

With this description, this article, with a descriptive-analytical method, seeks to answer the main question: What impact did Abolhasan Ebtehaj's performance during his presidency of the Melli Bank have on stabilizing and promoting the position of this bank in the domestic and foreign economic system, and what impact did it have on the country's economic growth and development in the subsequent stage? According to the research findings, the most prominent performance and consequence of his presence at the bank was his efforts to make the Melli Bank independent, increase its international status, and help finance development programs, especially in the post-World War II period. All three of these components not only had a positive impact on the promotion and enhancement of Melli Bank's status, but also effectively helped finance development programs in post-war Iran.

Discussion and Results

Almost all research conducted on the subject of Abolhassan Ebtehaj has focused on his presence as the head of the Planning and Budget Organization. For example, Faezeh Pourhadadian, in her thesis titled "Abolhassan Ebtehaj and the Planning and Budget Organization in the Pahlavi Period," focused solely on Ebtehaj's seven-year tenure as chairman of the Planning and Budget Organization. Bijan Zare, in her article "Planning and Power in Iran: Abolhassan Ebtehaj and Economic Development under the Shah's Dominion," and Omid Nabi, in her article "Investigating the Role of Abolhassan Ebtehaj in the Formation of the Planning Organization and the Thought of Development Planning in Iran," have examined exactly this period of her life. Ayat Molaei and Maryam Vahibi Fakhri, in their article "Abolhassan Ebtehaj's actions in the structure of the Iranian planning system; an analysis from the perspective of administrative law," have further discussed the role of Ebtehaj in the planning organization from the perspective of administrative law. Of course, among these studies, one should mention the book "Planning and Power in Iran: Abolhasan Ebtehaj and Economic Development under the Shah" by Francis Bostock and Jeffrey Jones. Although it is more serious than all previous studies, this book also focuses almost entirely on the period of Ebtehaj's presidency of the Planning Organization. Therefore, Ebtehaj's presidency of the National Bank was practically ignored in his life, and this article is an attempt to analyze his role and position during this period.

Conclusion

Ebtehaj's important functions can be categorized as follows:

1. Financial resource management: Ebtehaj tried to finance major economic and infrastructure projects by efficiently managing the financial resources of Bank Melli.
2. Strengthening the banking system: He helped strengthen the country's banking system and increase the credibility of Bank Melli, and tried to make this bank known as a credible and effective institution in the Iranian and global economies.
3. Developing the credit system: Ebtehaj paid special attention to developing the credit system and banking facilities, and tried to facilitate access to credit for various economic sectors.

4. Responding to economic needs: By identifying the country's economic needs, he took steps to respond to these needs and tried to introduce Bank Melli as a leading institution in this field.
5. Paying attention to social issues: Ebtehaj also paid attention to the social and economic issues of the community and tried to help improve the livelihood of the people by providing appropriate banking facilities.

Abolhasan Ebtehaj's performance at the National Bank of Iran demonstrated his managerial abilities and innovative perspectives in the fields of economics and banking, which had a great positive impact on the country's financial system.

Bibliography

a) Documents and newspapers

Ettelaat Newspaper, No. 5634, 09/18/1323

-----, No. 5635, 09/19/1323

-----, No. 5636, 09/20/1323

-----, No. 5642, 09/27/1323

Besharat Newspaper, Year 1, Issue 3, Mashhad

Habal-ul-Mateen Newspaper, Calcutta, Year 14, Issue 21

Hekmat Newspaper, Year 15, Issues 880 and 882, Cairo

Majles Newspaper, Year 1, Issue 11, Tehran

National Archives and Library Organization (SACMA), file number 310-61796

-----, file number 240-12566

-----, file number 240-112868

-----, file number 310-54459

-----, file number 998-5052

-----, file number 999-32305

-----, file number 298-568

-----, file number 240-55194

-----, file number 240-13972

b) Books

Abrahamian, Yervand, (1998), Iran Between Two Revolutions, translated by Ahmad Golmohammadi and Mohammad Ebrahim Fattahi, Tehran: Ney Publications

Aqeli, Baqer, (2002), Biographies of Contemporary Iranian Political and Military Men, Tehran: Gofar and Elam Publications [In Persian]

35 Abstract

- Avansian, Ardeshtir, (2008), Political Memoirs, edited by Ali Dehbashi, Tehran: Shahab [In Persian]
- Azimi, Fakhruddin, (1995), Iran the crisis of democracy, translated by Abdolreza Houshang Mahdavi and Bijan Nozari, Tehran: Alborz Publications
- Bostock, Francis and Jones, Geoffrey, (2016), Planning and power in Iran: Ebtehaj and economic development under the Shah, translated by Mehdi Pezuki and Ali Habibi, Tehran: Kavir
- Detailed Proceedings of the National Assembly, Second Edition, Library, Museum and Documentation Center of the Islamic Consultative Assembly, Humanities Computer Research Center, Volume 14, Session 110 [In Persian]
- Ebtehaj, Abolhassan, (1981), Interview with Abolhassan Ebtehaj from the Oral History of Iran Collection at Harvard University, edited by Habib Lajavardi. [In Persian]
- Ebtehaj, Abolhassan, (1992), Memoirs, edited by Alireza Arozodi, Tehran: Elmi Publications [In Persian]
- Hambley, Gavin, (1993), "Pahlavi Autocracy: Mohammad Reza Shah", in The Pahlavi Dynasty and Religious Forces According to the Cambridge History, translated by Abbas Mokhber and Morteza Asadi, Tehran: Tarh-e-No
- Key ostovan, Hossein, (1976), Negative Balance Policy in the Fourteenth Parliament, Volume 1, Tehran: Mossadegh Publications [In Persian]
- Millsbaugh, Arthur, (1999), Americans in persia, translated by Abdolreza Houshang Mahdavi, Tehran: Alborz Publications
- Millsbaugh, Arthur, (2007), The American task in persia, translated by Hossein Aboutorabian, Tehran: Payam Publications
- Mokhtari, Mohammad Taqi and Bitarfan, Mohammad, (2014), " The Establishment Plan of National Bank in the First Course of National Consultative Parliament; Necessities and Barriers", Pezhuheshhaye olume tarikhi, Volume 6, Number 1 [In Persian]
- Soleimani Dehkordi, Karim and Azizkhah Jamileh, (2013), "Oppositions against Milsou in Iran: 1321 to 1323", Pezhuheshhaye tarikhi, Year 49, New Volume, Year 5, Issue 3 [In Persian]
- Soltani Largani, Khadija and Del-Ashob, Hadi, (2013), "The Presence of German Advisors and the Establishment of the Melli Bank of Iran", Pezhuhesh dar tarikh, No. 13 [In Persian]
- Steil, Benn (2013). The Battle of Bretton Woods: John Maynard Keynes, Harry Dexter White, and the Making of a New World Order. Princeton, NJ: Princeton University Press
- The Past is the Light of the Future: The History of Iran Between Two Coups, (2002), Tehran: Qoqnos Publications [In Persian]
- Thirty-Year History of the Melli Bank of Iran, (1958), Tehran: Melli Bank Chapkhaneh [In Persian]
- Van Dormael, Armand (1978). Bretton Woods: Birth of a Monetary System. New York: Holmes & Meier

بررسی عملکرد ابوالحسن ابتهاج در دوره ریاست بر بانک ملی (۱۳۲۹-۱۳۳۱)

مینا اصل روستا*

امیرحسین حاتمی**

چکیده

یکی از مهمترین چهره‌های تاریخ معاصر ایران بویژه تاریخ اقتصادی و توسعه ایران، ابوالحسن ابتهاج است که به عنوان رئیس بانک ملی ایران (مهمترین بانک ایرانی و نیز بانک ناشر اسکناس)، در دوره‌ای حساس و پرچالش، نقش مهمی در تحول نظام مالی و اقتصادی کشور ایفا کرد. از این رو این مقاله به بررسی عملکرد ابتهاج در دوران ریاستش بر بانک ملی و پیامدهای آن می‌پردازد. ابتهاج با استفاده از رویکردهای نوین مدیریتی و اقتصادی، تلاش کرد تا بانک ملی را به عنوان یک نهاد مالی کارآمد و مؤثر در توسعه اقتصادی ایران معرفی کند. او با تأکید بر اهمیت سرمایه‌گذاری‌های داخلی، اصلاحات مالیاتی و ایجاد بسترهای مناسب برای جذب سرمایه‌گذاران، موفق شد تا بانک ملی را در مسیر رشد و پویایی قرار دهد. همچنین، این مقاله به چالش‌ها و موانع موجود در این دوره، از جمله بحران‌های اقتصادی و سیاسی، و نحوه مدیریت ابتهاج در مواجهه با این مسائل نیز می‌پردازد. بر اساس یافته‌های پژوهش تلاش برای استقلال بانک ملی، افزایش جایگاه بین‌المللی این بانک و کمک به تأمین اعتبار برنامه‌های عمرانی بویژه در دوره پساجنگ جهانی دوم، برجسته‌ترین عملکرد و پیامد حضور او در این بانک بوده است.

* کارشناس ارشد تاریخ انقلاب اسلامی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی، قزوین، ایران،
mobinaroosta21@gmail.com

** دانشیار تاریخ، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی، قزوین، ایران (نویسنده مسئول)،
hatami@hum.ikiu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۲۲، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۱/۱۹

کلیدواژه‌ها: ابوالحسن ابتهاج، بانک ملی، سازمان برنامه، برنامه‌های عمرانی، تاریخ اقتصادی.

۱. مقدمه

تا پیش از تأسیس بانک مرکزی در ایران در سال ۱۳۳۹، بانک ملی عهده‌دار وظایف آن بود. انتشار اسکناس، حفظ ارزش داخلی و خارجی پول ملی، تنظیم مقررات مربوط به معاملات ارزی و ریالی، نظارت بر معاملات طلا و وضع مقررات مربوط به آن، تنظیم‌کننده نظام پولی و اعتباری کشور، نگهداری کلیه ذخایر ارزی و طلای کشور، نمایندگی دولت در سازمان‌های مالی و بین‌المللی، و در اختیار داشتن تصدی تمام عملیات انتشار اوراق بهادار دولتی از مهمترین این وظایف است. بر عهده داشتن این وظایف، بانک ملی ایران را از تاریخ تأسیس در سال ۱۳۰۷ تا ابتدای دهه چهل خورشیدی به کانون اصلی اقتصاد و نظام پولی و مالی کشور بدل کرده بود. ریاست بانک ملی در یکی از حساس‌ترین و مهمترین مقاطع این سه دهه، بر عهده ابوالحسن ابتهاج بود. ابتهاج به عنوان یک بوروکرات عمل‌گرا بانک ملی را در شرایط اشغال خارجی کشور بر عهده گرفت و آن را در سال ۱۳۲۹ پس از نزدیک به هشت سال با جایگاهی تثبیت‌شده و توسعه‌یافته تحویل داد. ابتهاج در تمام این مدت تلاش کرد بانک ملی را از مداخلات خارجی دور نگه دارد و به اقدامات و اصلاحاتی دست زد تا بانک بتواند وظایفی را که بر عهده دارد به بهترین شکل به انجام رساند. با این وصف این مقاله با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی و شیوه اسنادی - کتابخانه‌ای به دنبال پاسخ به این پرسش اصلی است که عملکرد ابوالحسن ابتهاج در دوره ریاست بر بانک ملی چه تأثیری بر تثبیت و ترفیع جایگاه این بانک در نظام اقتصادی داخلی و خارجی داشت و در مرحله بعد چه تأثیری بر رشد و توسعه اقتصادی کشور بر جای نهاد؟ بر اساس یافته‌های پژوهش تلاش برای استقلال بانک ملی، افزایش جایگاه بین‌المللی این بانک و کمک به تأمین اعتبار برنامه‌های عمرانی بویژه در دوره پساجنگ جهانی دوم، برجسته‌ترین عملکرد و پیامد حضور او در این بانک بوده است. هر سه این مؤلفه نه تنها در بلند مدت بر ترفیع و ارتقا جایگاه بانک ملی تأثیری مثبت نهاد بلکه در کوتاه مدت نیز در شرایط ایران پساجنگ در مسیر تأمین اعتبار برنامه‌های عمرانی کمک مؤثری داشت.

۲. پیشینه پژوهش

آوازه ابتهاج به منزله بنیان‌گزار برنامه‌ریزی توسعه در ایران، در چند دهه اخیر سبب شده تقریباً همه پژوهش‌های صورت گرفته با موضوع ابوالحسن ابتهاج، معطوف به حضور او در ریاست سازمان برنامه باشد. از این رو ادوار دیگر زندگی او بویژه دوره مهم ریاستش بر بانک ملی نسبتاً نادیده گرفته شده است. برای نمونه فائزه پورحدادیان در پایان‌نامه خود با عنوان «ابوالحسن ابتهاج و سازمان برنامه و بودجه در دوره پهلوی» صرفاً به دوره هفت‌ساله ریاست ابتهاج در سازمان برنامه متمرکز بوده است. بیژن زارع در مقاله «برنامه‌ریزی و قدرت در ایران؛ ابوالحسن ابتهاج و توسعه اقتصادی زیر سلطه شاه» و امید نبی در مقاله «بررسی نقش ابوالحسن ابتهاج در شکل‌گیری سازمان‌برنامه و تفکر برنامه‌ریزی توسعه در ایران» دقیقاً همین دوره از زندگی او را بررسی نموده است. آیت مولایی و مریم وهیبی فخر در مقاله «اقدامات ابوالحسن ابتهاج در ساختار نظام برنامه‌ریزی ایران؛ تحلیل از دیدگاه حقوق اداری» بیشتر به نقش ابتهاج در سازمان برنامه از دید حقوق اداری پرداخته‌اند. البته در میان این تحقیقات باید به کتاب «برنامه‌ریزی و قدرت در ایران: ابوالحسن ابتهاج و توسعه اقتصادی زیر سلطه شاه» نوشته فرانسویس بوستاک و جفری جونز اشاره کرد که هرچند از همه تحقیقات قبلی جدی‌تر است، اما این کتاب هم تقریباً تمرکز خود را بر دوره ریاست ابتهاج بر سازمان برنامه گذاشته است. بنابراین همانگونه که اشاره شد، دوره ریاست ابتهاج بر بانک ملی عملاً در زندگی او مغفول بوده و این مقاله تلاشی است برای تحلیل نقش و جایگاه او در همین دوره.

۳. نخستین گام‌ها برای ورود به مدیریت اقتصادی

ابتهاج در تاریخ ۲۵ رجب ۱۳۱۷ (۸ آذر ۱۲۷۸) در رشت در خانواده‌ای نسبتاً متمول به دنیا آمد. دوران نوجوانی و جوانی او همزمان با رویدادهای ناگوار اشغال گیلان توسط روس‌ها و نیز سقوط قاجارها و برآمدن رضاشاه بود. (برای شرح مفصل‌تر بنگرید به ابتهاج، ۱۳۷۱؛ پروژه تاریخ شفاهی هارواد، ۱۹۸۱) سال‌های ابتدایی زندگی ابتهاج تأثیر چشمگیری در توسعه شخصیت و خردمندی او گذاشته بود. افزون بر ویژگی‌های ارثی که از وی فردی توانمند ساخته بود، از پدرش هم ویژگی‌هایی چون استدلال منطقی و ایستادگی بر مواضع درست‌کارانه آموخته بود. تحصیل وی در خارج هم به دلیل آشنایی با زبان‌های خارجی، موجب تقویت و بازتر شدن ذهن جستجوگرش به سطحی فراتر از دیگر هم‌میهانش شده

بود. (بوستاک و جونز، ۱۳۹۵: ۵۴) در دوره جوانی وقتی در تهران به سر می‌برد، آشنایی تصادفی‌اش با نصراله‌خان فرخو رئیس صندوق بانک شاهی سبب شد با ماهی ۳۰ تومان حقوق در بانک شاهی ایران به کار گمارده شود. (ابتهاج، ۱۳۷۱: ۱۷) در همین دوره بود که سلطنت قاجاریه منقرض و سلسله پهلوی بر سر کار آمد و تیمورتاش به سمت وزارت دربار منصوب شد. (آبراهامیان، ۱۳۷۷: ۱۵۲ و ۱۸۷) در دوره حضور در بانک شاهی، ابتهاج با چهره‌های برجسته دوره پهلوی اول آشنا شد و با آنها در ارتباط بود. تیمورتاش و علی‌اکبر داور از جمله این شخصیت‌ها بودند.

پس از چند سال حضور در بانک شاهی، ابتهاج به سبب نارضایتی از تبعیض‌های صورت گرفته نسبت به کارکنان ایرانی بانک و و پس از اینکه داور به او پیشنهاد حضور در وزارت مالیه داد، از بانک شاهی استعفا داد و در تیرماه ۱۳۱۵ به کمک داور شغل «کمیسر و مفتش دولت در بانک فلاحی و صنعتی ایران» همراه با نظارت بر شرکت‌های دولتی منصوب شد. (ساکما: ۰۵۵۱۹۴-۲۴۰) بعد از خودکشی داور، در بهمن سال ۱۳۱۶ ابتهاج به بانک ملی منتقل شد و به سمت معاون بانک منصوب شد. این در زمانی بود که آلمانی‌ها تازه از بانک ملی رفته بودند. پس از سه سال با موافقت رضاشاه، ابتهاج در سال ۱۳۱۹ از طرف وزیر مالیه به ریاست بانک رهنی منصوب شد. این دوره مصادف با ایام جنگ جهانی دوم بود و روابط ایران و آلمان بسیاری مورد توجه قرار داشت. (برای بحث بیشتر بنگرید به گذشته چراغ راه آینده است، ۱۳۸۱: ۶۹-۶۸؛ مارتین، ۱۳۶۸: ۱۵۰-۱۴۹) او رئیس بانک رهنی بود که ماجرای شهریور ۱۳۲۰ پیش آمد و ایران به اشغال روسیه و انگیس درآمد. (آبراهامیان، ۱۳۷۷: ۲۰۳-۲۰۱) در این زمان که همه از آمدن روس‌ها به تهران می‌ترسیدند و بسیاری از مردم به اصفهان فرار کرده بودند او اجازه نداد کارمندان بانک رهنی بانک را تعطیل کنند و خودش هم از تهران خارج نشد. (ابتهاج، ۱۳۷۱: ۷۲-۷۱)

دوره دو و نیم ساله‌ای که ابتهاج ریاست بانک رهنی را بر عهده داشت برای ابتهاج بسیار آموزنده و ارزشمند بود. این زمان به او فرصت داد تا بسیاری از نظریه‌های بحث برانگیز خود درباره چگونگی اداره یک سازمان را جامعه عمل بپوشاند و در نتیجه یک دوره آماده‌سازی خوب برای شغل بعدی وی یعنی مقام با ارزش مدیریت بانک ملی به شمار می‌رفت. ابتهاج در آذر ۱۳۲۱ به عنوان جانشین دوست خود حسین علا به ریاست بانک ملی برگزیده شد. (بوستاک و جونز، ۱۳۹۵: ۶۶)

۴. ریاست بانک ملی

مدت کمی پس از آنکه در سال ۱۳۲۴هـ به پیشنهاد معین‌التجار بوشهری طرح تأسیس بانک ملی در مجلس اول شورای ملی تصویب شد (روزنامه حکمت، شماره ۸۸۰، صص ۱۰-۵)، اعلان‌های اولیه تأسیس آن در بسیاری از روزنامه‌ها بازتاب یافت (برای نمونه بشارت، شماره ۳: ۳؛ حکمت، شماره ۸۸۰: ۱۲-۱۰؛ حبل‌المتین کلکته، شماره ۲۱: ۷-۵). پس از این اعلام رسمی، فرایند نگارش نظام‌نامه آغاز و پس از تصویب در مجلس، در ذیحجه سال ۱۳۲۴ به امضا و تدیید محمدعلی شاه رسید (روزنامه مجلس، شماره ۱۱: ۲-۱؛ حکمت، شماره ۸۸۲: ۸-۷) اما متأسفانه به رغم این تصویب و تأیید، به دلیل تغییرات ناگهانی در اوضاع سیاسی، امکان عملی تأسیس بانک ملی تا مدت‌ها فراهم نشد. (برای توضیح بیشتر بنگرید به مختاری و بیطرفان: ۱۳۹۳: ۱۳۳ به بعد)

پس از پایان جنگ جهانی اول و کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹، آرتور میلسپو به عنوان مستشار مالی آمریکایی برای سامان بخشیدن به وضعیت مالی ایران دعوت شد. طرح تأسیس بانک ملی را این بار او تدوین کرد و به دولت پیشنهاد داد. بر اساس این پیشنهاد، لایحه‌ای برای راه اندازی این بانک به مجلس شورای ملی داده شد که در چهاردهم اردیبهشت ۱۳۰۶ به تصویب رسید. اساسنامه بانک نیز در چهاردهم تیر ۱۳۰۷ در کمیسیون مالیه تصویب شد و در روز سه‌شنبه بیستم شهریور ۱۳۰۷ بانک ملی ایران در تهران رسماً کار خود را آغاز کرد و نخستین مدیر عامل آن، کورت لیندن بلات به همراه هفتاد کارشناس از کشور آلمان به ایران آمدند. (سلطانی لرگانی و دل‌آشوب، ۱۳۹۲: ۵۲ به بعد)

قبضه رسید سهام بانک ملی مربوط به سال ۱۳۲۴ هجری

(تاریخچه سی ساله بانک ملی، ۱۳۳۷: ۷۷)

بانک ملی پس از تأسیس به سرعت تسلیم مشکل همیشگی کمبود مدیران حرفه‌ای و درست کار در ایران شد. اول این بانک توسط مدیران خارجی اداره می‌شد. اما چند سال بعد رضاشاه، سرتیپ رضاقلی امیرخسروی را که ابتدا رئیس بانک سپه بود و بعداً او را برای فراگیری دانش بانکداری به فرانسه فرستاده بود، به ریاست بانک ملی منصوب کرد. رویه خسروی برای اداره بانک ملی مناسب بود زیرا او فردی بسیار منضبط و سخت‌گیر بود. در زمان مدیریت او و سپس مدیریت حسین علا شبکه شعب بانک به طور چشمگیری گسترش یافت. با این حال سرتیپ امیرخسروی اصولاً بانکدار نبود و دوره تصدی حسین علا هم همیشه دوره‌ای موقت برای پیدا کردن یک مقام دائمی‌تر بود و به طور کلی اصول حاکم بر بانک ملی تفاوتی با دیگر نهادهای مالی دولتی در ایران نداشت (بوستاک و جونز، ۱۳۹۵: ۶۹) در این وضعیت بود که ابتهاج به ریاست بانک ملی رسید.

در سال ۱۳۲۱ قوام السلطنه که نخست وزیر بود ریاست بانک ملی را به ابتهاج پیشنهاد کرد. ابتهاج برای قبول این پست شرایطی داشت که همه شرایط از سوی قوام السلطنه پذیرفته شد. از جمله شرایط این بود که او به عنوان رئیس کل بانک، با اختیارات تمام و کامل بانک را اداره کند. شرط دیگر افزایش حقوق و مزایای کارمندان بانک بود. همچنین او حقوق خود را ۸۵۰۰ ریال اعلام کرد. این در حالی بود که وزرا ۵۰۰۰ ریال حقوق می‌گرفتند. همه این شرایط را قوام السلطنه قبول کرد. به این صورت او در تاریخ ۵ دی ماه ۱۳۲۱ بانک ملی را از حسین علا تحویل گرفت. چند روز بعد از انتصاب به ریاست بانک ملی، او برای اولین بار به ملاقات محمدرضاشاه رفت. این دو از همان جلسه اول فوق‌العاده به یکدیگر نزدیک شدند، تا حدی که زمانی بعد عده زیادی او را «یکی از نزدیکترین افراد به شاه می‌دانستند» (ابتهاج، ۱۳۷۱: ۸۶-۸۳) از سال ۱۳۲۱ تا سال ۱۳۲۹ که ابتهاج در بانک ملی بود روابط نزدیک شاه با او ادامه یافت، «اما رویه شاه تدریجاً عوض شد». به عقیده ابتهاج دو عامل مهم باعث تغییر رویه شاه شد. یکی تملق‌گویی بیش از اندازه و عدم شهامت اخلاقی بسیاری از اطرافیان در بیان حقایق. عامل دوم حمایت کامل خارجی‌ها از شاه بود. (همان: ۸۸)

۵. نخستین اصلاحات در بانک ملی

ابتهاج از همان بدو ورودش به بانک ملی دست به اصلاحات مهمی زد. او تلاش داشت بر خلاف قبل با زبان «بانکداری» با کارکنانش صحبت کند. او در ابتدای ورود به بانک ملی

تلاش کرد وضعیت حقوق کارمندان بانک را بهبود ببخشد. در نخستین جلسه به کارمندان بانک ملی گفته بود «بدهی من به شما این است که برایتان آنچنان زندگی فراهم کنم که بتوانید با حقوقی که می‌گیرید و بدون اینکه احتیاج به درآمد دیگری داشته باشید، با همسر و فرزندان در رفاه نسبی زندگی کنید» (ابتهاج، ۱۳۷۱: ۹۰) همچنین به علت وجود جنگ و قحطی، در محوطه بانک ناوایی درست کرد و کارمندان بانک نان را با کمترین قیمت می‌خریدند. او خوار و بار نیز از بازار عمده‌فروشی تهیه کرد و با تخفیف به کارمندان می‌فروخت. همچنین اصلاحاتی در حقوق بازنشستگی و وام مسکن کارکنان بانک ملی انجام داد. جدای از اینها، تجهیز و تقویت کادر بیمارستان بانک ملی از اقدامات مهم او برای رفاه کارمندان بانک بود. بهترین پزشکان استخدام شدند و وسائل پزشکی در اختیار آنها قرار داده شد. با توجه به حجم کارهای چاپی بانک ملی، چاپخانه ویژه‌ای برای بانک به وجود آورد که علاوه بر کارهای بانک قادر بود از خارج از بانک هم سفارش بپذیرد. (همان: ۹۵-۹۱) همچنین او تلاش زیادی کرد تا فساد و آنچه خودش «نادرستی» در بانک ملی می‌نامید از بین ببرد. او می‌نویسد «من سعی کردم قبل از هر چیز ریشه دزدی و نادرستی را در بانک از بین ببرم» (همان: ۱۰۴)

دغدغه اصلی ابتهاج تبدیل بانک به نهادی مستقل بدون هرگونه وابستگی به دولت و آزاد از هرگونه کنترل بود. این کار در چارچوب یک نظام سیاسی که بر پایه روابط شخصی، نفوذ افراد، و پارتی‌بازی کار می‌کرد و به نظر می‌رسید مقام‌هایی چون مدیریت بانک‌های دولتی و مدیریت شرکت‌های دولتی به عنوان پاداش در اختیار افراد قرار می‌گیرد، بسیار دشوار بود. در حقیقت مدیریت خود ابتهاج هم از طریق همین روابط با افرادی چون داور، خسرو و حسین علا و احمد قوام شکل گرفته بود. البته در شرایط سیاسی آن روز ایران، ابتهاج از نظر سازش‌ناپذیر بودن، استقلال عمل به محض انتصاب به مقام مورد نظر، و عدم پذیرش خواست‌های دیگران اعم از دوست یا مقام ارشد یا حتی خود شاه، فردی کاملاً استثنا به شمار می‌رفت. (بوستاک و جونز، ۱۳۹۵: ۷۰)

۶. ابتهاج و ملیسپو

اما شروع کار ابتهاج در بانک ملی مصادف بود با آغاز مأموریت دوم آرتور ملیسپو در ایران. او نخستین بار در سال ۱۳۰۱ به درخواست دولت ایران و به منظور اصلاح وضع مالی و اقتصادی به ایران آمده بود. (ملیسپو، ۲۵۳۶: ۳۹-۴۰) اما پس از به سلطنت رسیدن رضاشاه و

پس از مدتی چون او از میلسپو راضی نبود در سال ۱۳۰۶ به مأموریت او خاتمه داده بود. استخدام میلسپو برای بار دوم به ابتکار بولارد سفیر انگلیس در ایران صورت گرفت. بولارد معتقد بود ایرانی ها قادر به اداره امور خود نیستند و میلسپو با حمایت وزارت خارجه آمریکا با اختیارات وسیع و با عنوان رئیس کل دارائی استخدام شد و با تصویب مجلس شورای ملی در سال ۱۳۲۱ به ایران آمد. این بار نیز مأموریت او این بود که اصلاحاتی در وضع مالی و اقتصادی ایران انجام دهد. از نظر ابتهاج بولارد که شاهد اوضاع نامساعد ایران بود پیش خود فکر کرده بود که یک خارجی آن هم یک آمریکایی با اختیارات تام و تمام خواهد توانست اصلاحاتی انجام داده و نظم و ثبات لازم را در امور مالی ایران برقرار کند. (ابتهاج، ۱۳۷۱: ۱۱۲-۱۱۱)

ابتهاج تا آن زمان با میلسپو آشنایی نداشت و اولین ملاقاتش با او در همان روزهای اول ورودش به ایران صورت گرفت. در همین زمان الهیار صالح وزیر دارایی کابینه سهیلی از طرف میلسپو برای ابتهاج این پیغام را آورد که میلسپو با خود کسی را از آمریکا برای معاونت بانک ملی به ایران می آورد. اما ابتهاج پاسخ داده بود که او روزی که ریاست بانک ملی را قبول کرد، با قوام السلطنه شرط کرده بود که هیچ خارجی را در بانک ملی استخدام نکند و در صورت اصرار میلسپو او از ریاست بانک ملی استعفا می دهد. ابتهاج در ملاقات حضوری با میلسپو تأکید کرده بود هر کاری را که ایرانی می تواند انجام بدهد نباید به یک خارجی محول کرد. همچنین ابتهاج گفته بود که ایرانی ها خودشان می توانند وزارت دارایی را اداره کنند و متأسف است که دستگاه مالیه کشور به دست غیرایرانی اداره می شود. (ابتهاج، ۱۳۷۱: ۱۱۳)

میلسپو خودش در خاطرات خود در مورد ابتهاج می نویسد

ابتهاج به گروه اشخاص خوشنام تعلق داشت. به ضدیت با بیگانگان بویژه انگلیسی ها تظاهر می کرد. ناسیونالیسم تندی از خود نشان می داد و هیچ زحمتی در پنهان کردن این عقیده از خود نشان نمی داد که از لحاظ لیاقت مساوی و حتی برتر از آمریکایی هاست. هر کس چیزی درباره تندخویی، مزاج آتشین، میل به کوبیدن مخالفین و گرایش او به دیکتاتوری شنیده بود و تکرار می کرد. این خصائل او را در بعضی محافل منفور و در برخ دیگر محبوب ساخته بود. با این حال او به عنوان یک مدیر قوی، یک بانکدار حرفه ای، یک فرد درستکار و شجاع بر من تأثیر بخشید. (میلسپو، ۱۳۷۰: ۱۳۵)

ابتهاج در ابتدا میلسپو را شخص با حسن نیتی می‌دانست و در پیشرفت کارها سعی می‌کرد در امور به او کمک کند. برای نمونه او در اوایل مأموریتش از ابتهاج تقاضای ۵۰۰ میلیون ریال که به تصویب مجلس رسیده بود نمود که ابتهاج آن را در اختیار او گذاشت. چندی بعد تقاضای ۵۰۰ میلیون ریال دیگر کرد که آن را هم در اختیار او گذاشت. اما در نهایت کار ابتهاج با او به اختلاف کشید. (ابتهاج، ۱۳۷۱: ۱۱۳)

مدت زیادی طور نکشید که تنش بین ابتهاج و میلسپو به یک دشمنی تلخ تبدیل شد. استقلال بانک ملی توسط میلسپو زیر سوال رفت و تنش‌هایی بر سر مسائل فنی، از جمله تصمیم ابتهاج برای تفکیک درآمد حاصل از فروش سکه‌های طلا بین سود و ذخایر بانک ملی و حق مستشاران آمریکایی برای بازرسی دفاتر مالی بانک، بین این دو درگرفت. ابتهاج در این زمان نامه‌هایی را به میلسپو نوشت و او را به پیری، بی‌لیاقتی و داشتن مقاصد شوم علیه ایران متهم کرد. واکنش میلسپو هم این بود که یا او باید برود یا ابتهاج. (بوستاک و جونز، ۱۳۹۵: ۸۳)

یکی از مهمترین اختلافات ابتهاج با میلسپو در مورد نظارت بر معاملات ارزی بود. در فروردین ۱۳۲۲ میلسپو تعداد کارمندان نظارت بر معاملات ارزی را از ۱۲۰ نفر به ۴ نفر کاهش داد و در حقیقت کار کمیسیون ارز و مقررات ارزی کشور را منحل کرد. به دستور او، کمیسیون به بانک مجاز (بانک ملی و بانک رهنی) اجازه داد که به هر تقاضا کننده‌ای به هر میزانی که درخواست نماید ارز بفروشند. در نتیجه این تصمیم مبالغ عمده‌ای از سرمایه‌های کشور به شکل دلار از ایران به خارج منتقل شد و مقادیر بسیار زیادی ارز به مصرف خرید و ورود اجناس غیرلازم رسید. ابتهاج چندین بار با میلسپو صحبت کرده بود که فروش دلار به این شکل به صرفه و صلاح کشور نیست. اما میلسپو این امر را قبول نکرد و چون ابتهاج در بانک ملی با مسولیت خودش فروش دلار را محدود کرد اختلافات این دو تشدید شد. (ابتهاج، ۱۳۷۱: ۱۱۵-۱۱۴)

البته مخالفت‌ها با میلسپو فقط به ابتهاج منحصر نمی‌شد. بلکه مخالفان زیاد دیگری هم وجود داشتند که با ادامه کار او و حضورش در ایران به شدت مخالفت بودند از جمله دکتر مصدق. دکتر مصدق به طور کلی مخالف حضور مستشاران خارجی بود (کی استوان، ۱۳۵۵: ۱۱۱/۱-۸۵، عظیمی، ۱۳۷۴: ۱۱۷) مصدق حتی طرحی را به مجلس داده بود مبنی بر لغو قانون اختیارات میلسپو. مصدق در دور رضاشاه هم مخالف حضور میلسپو بود.

(سلیمانی دهکردی و عزیزخواه، ۱۳۹۲: ۱۰۰) از طرف دیگر، روسیه و حزب توده نیز از مخالفان اصلی میلسپو بودند. (بنگرید به آوانسیان، ۱۳۸۷: ۴۵ و ۳۱۵)

در هر صورت بعد از ۱۶ ماه از مأموریت میلسپو در ایران، برای ابتهاج مسلم شده بود که او توانائی انجام وظایفی که به عهده اش محول شده بود را نداشت. عدم شایستگی میلسپو از این جهت بود که او هیچ وقت در گذشته خود مسئولیت اداری و اجرایی نداشت. از این زمان به بعد تقریباً در همه مواردی که مربوط به همکاری ابتهاج و میلسپو می شد اختلاف نظر این دو شدید شده بود. ابتهاج در خاطرات خود به این موارد اشاره کرده است (ابتهاج، ۱۳۷۱: ۱۱۶ به بعد) این وضعیت بود تا اینکه روز ۲۹ خرداد ۱۳۲۳ ابتهاج به عنوان رئیس هیأت نمایندگی ایران برای شرکت در کنفرانس «برتن وودز» (Bretton Woods) در آمریکا که برای تهیه و تصویب اساسنامه بانک جهانی و صندوق بین المللی پول تشکیل می شد، به آمریکا رفت. کنفرانس برتن وودز با حمایت سازمان ملل متحد و به منظور بررسی مشکل تجارت و پرداخت های بین المللی سازمان دهی شده بود. ریشه های این کنفرانس در این تصمیم نهفته بود که اشتباهات دهه های ۱۹۲۰ و ۱۹۳۰ (۱۳۱۰ و ۱۳۲۰ش) به ویژه تلاش های نافرجام برای برقراری دوباره نظام پایه طلا نباید در دوره پس از جنگ جهانی دوم دوباره تکرار شود. (بوستاک و جونز، ۱۳۹۵: ۸۶) نتیجه کنفرانس راه اندازی دو نهاد مرتبط به هم یعنی صندوق بین المللی پول و بانک بین المللی بازسازی و توسعه (بانک جهانی) بود. (برای آگاهی بیشتر بنگرید به دو اثر مهم Van Dormael, 1978 و Steil, 2013)

پیش از رفتن، ساعد نخست وزیر از ابتهاج خواست در مورد میلسپو با مقامات وزارت خارجه آمریکا صحبت کند و سعی کند زمینه ای فراهم شود که برکناری میلسپو اثر نامطلوبی در روابط ایران و آمریکا نداشته باشد. همچنین در این مسافرت، مأموریت تسلیم نامه شاه به روزولت رئیس جمهور آمریکا نیز به عهده ابتهاج قرار داده شد. (ابتهاج، ۱۳۷۱: ۱۱۹)

ابتهاج پس از ورود به آمریکا در دیدار با معاون وزیر خارجه آمریکا اشتباهات میلسپو را برای او توضیح داد و درباره عدم شایستگی او نیز مفصل به او توضیح داد. در این مأموریت ابتهاج توانست معاون وزیر خارجه آمریکا را راضی کند بدون اینکه خللی در روابط ایران و آمریکا ایجاد شود، آنها با برکناری میلسپو موافقت کنند. البته با وجود این و به رغم اینکه دولت ایران با برکناری میلسپو موافق بود، به دلیل مخالفت مجلس با این امر،

بررسی عملکرد ابوالحسن ابتهاج در ... (مینا اصل روستا و امیرحسین حاتمی) ۴۷

میلسپو در آن زمان برکنار نشد. با این حال پس از بازگشت ابتهاج به تهران روابط او و میلسپو بسیار سرد شد (همان: ۱۳۱)

پس از بازگشت ابتهاج به ایران و چندی بعد همان طور که گفته شد روابط او با میلسپو بسیار تیره شد. به صورتی که در تاریخ ۱۵ مهر ۱۳۲۳ نامه عزل او با امضای میلسپو به دست ابتهاج رسید. (ساکما: ۵۰۵۲-۹۹۸) ابتهاج بلافاصله در نامه ای به میلسپو به او نوشت که او حق برکناری بانک ملی را ندارد. (ابتهاج، ۱۳۷۱: ۱۳۷-۱۳۴) بر خلاف نظر ابتهاج، میلسپو در خاطراتش می گوید که او حق برکناری رئیس بانک ملی را داشته است. میلسپو می نویسد که او در ابتدا

مرتکب یک اشتباه بزرگ شدم و آن نیز به خاطر میل به حفظ آبروی این شخص بود. کاری که در آن هنگام می بایست بکنم این بود که به وی خاطرنشان کنم که قانوناً حق برکناری او را دارم و شناسایی این حق را از او اخذ کنم. (میلسپو، ۱۳۷۰: ۱۳۵)

به این ترتیب میلسپو معتقد بود که به موجب قانون استخدام خودش، حق برکناری ابتهاج را داشت (همان: ۱۷۵) بنابراین مشکل اصلی میان این دو بر سر مساله اختیار یا عدم اختیار میلسپو در برکناری رئیس بانک ملی بود.

به این ترتیب مبارزه ابتهاج با میلسپو علنی شد و موضوع به روزنامه ها کشیده شد. به طوری که همه مردم از این اختلاف مطلع شدند. (برای نمونه بنگرید به روزنامه اطلاعات، شماره های ۵۶۴۲، ۱۳۲۳/۰۹/۲۷؛ ۱؛ ۵۶۳۴، ۱۳۲۳/۰۹/۱۸؛ ۴؛ ۵۶۳۵، ۱۳۲۳/۰۹/۱۹؛ ۴؛ ۵۶۳۶، ۱۳۲۳/۰۹/۲۰؛ ۲) در مطبوعات این امر سبب افزایش محبوبیت ابتهاج در میان مردم شد. خود ابتهاج می نویسد در جریان مبارزه او با میلسپو «خیلی ها با من تماس گرفتند و مرا به ادامه مبارزه تشویق می کردند.» ایرج اسکندری از رهبران حزب توده و از گردانندگان روزنامه «رهبر» از جمله این افراد بود. او به ابتهاج تلفن زده بود و به او تبریک گفته بود. ابتهاج البته به او گفته بود «اگر واقعا راست می گوئید خواهش می کنم از من حتی یک کلمه هم حمایت نکنید، چون اگر مردم ببینند که شما از من پشتیبانی می کنید حتما در این مبارزه شکست خواهم خورد.» (ابتهاج، ۱۳۷۱: ۱۴۵) در همین زمان ابتهاج گزارشی مفصل در خصوص تغییر رویه میلسپو نسبت به شورای عالی بانک ملی ایران و اظهار مخالفت های وی در امور غیرمرتبط جهت انتشار در روزنامه ها آماده و منتشر کرد (ساکما: ۳۲۳۰۵-۹۹۹)

صفحه ای از مطبوعات آن زمان

(ابتهاج، ۱۳۷۱: ۱۴۴)

در هر صورت اختلافات شدید ابتهاج با میل‌سپو ادامه داشت تا اینکه، در زمان نخست وزیری سهام السلطان بیات، میل‌سپو به دولت متوسل شد. او در یکی از جلسات هیأت دولت حضور یافت و برای ادامه کار خود در ایران چند شرط گذاشت که یکی از آنها عزل ابتهاج

بررسی عملکرد ابوالحسن ابتهاج در ... (مینا اصل روستا و امیرحسین حاتمی) ۴۹

بود. میلسپو تأکید کرده بود چنانکه شرایط او پذیرفته نشود استعفا خواهد داد. بیات هم از این فرصت استفاده کرده و بدون هیچ تأملی استعفای او را پذیرفته بود. ابتهاج در خاطراتش می نویسد در تمام مدتی که او با میلسپو مبارزه می کرد همه تصور می کردند که شاه، حسین علا، و او برای مبارزه با میلسپو می نشینند و نقشه می کشند. حتی سفارت آمریکا در گزارش هایش به واشنگتن نوشته بود که رفتار شدید ابتهاج نسبت به میلسپو به پشتگرمی شاه است و قصد او این است که به نخست وزیری برسد. این در حالی بود که ابتهاج با شاه در این باره صحبتی نکرده بود. (ابتهاج، ۱۳۷۱: ۱۵۵)

این مسائل در نهایت سبب شد اختیارات اقتصادی میلسپو لغو و خود او از ریاست اداره دارائی، استعفا دهد. (ساکما: ۶۱۷۹۶-۳۱۰) بدین سان مجلس شورای ملی در تاریخ ۱۸ دی ماه ۱۳۲۳ قانونی تصویب نمود که به موجب آن اختیارات اقتصادی میلسپو مبتنی بر قانون ۱۳ اردیبهشت ۱۳۲۲ لغو گردید (ساکما، ۱۳۹۷۲-۲۴۰) و به دولت اختیار داده شد که تکلیف ادارات و بنگاههایی که تحت نظر او اداره می شد از طریق تاسیس وزارت اقتصاد یا اداره مستقل معین نماید (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره ۱۴، جلسه ۱۱۰).

۷. اقدامات مالی و اقتصادی در بانک ملی

ابتهاج در دوران تصدی ریاست بانک ملی دست به اصلاحات اساسی در این بانک زد. تبدیل پشتوانه پول ایران از نقره به طلا، دریافت طلا از انگلیس و فروش مسکوک طلا، دریافت طلا از شوروی، انتقال حساب های ارتش آمریکا از بانک شاهی به بانک ملی، انتقال لیره های شرکت نفت ایران و انگلیس به بانک ملی و تامین اعتبار برخی برنامه های عمرانی از مهمترین این اقدامات بود. در واقع هدف کلی سیاست های ابتهاج پس از پایان جنگ این بود که منابع ارزی کشور برای توسعه اقتصادی ذخیره شود، موضوعی که به طور فزاینده ای فکر او را به خود مشغول کرده بود. سیاست های مرتبط با موضوعات مختلف از همین راهبرد پایه ای سرچشمه گرفته بود.

۱.۷ تبدیل پشتوانه پول ایران از طلا به نقره

یکی از اصلاحات اساسی که در زمان تصدی او در بانک ملی و در سال ۱۳۲۲ انجام شد تغییر پشتوانه پول ایران از نقره به طلا بود. قیمت نقره در زمان او هیچگاه ثابت نمود و دائما در بورس لندن نوسان داشت و در نتیجه این فلز پشتوانه قابل اعتمادی برای پول کشور

نبود. به این دلیل ابتهاج لایحه‌ای تهیه کرد که به وسیله دولت به مجلس تقدیم شد و در تاریخ دهم مهر ۱۳۲۲ به تصویب رسید. با این جابجائی پشتوانه پول ایران به طلا تبدیل شد. (تاریخچه سی ساله بانک ملی، ۱۳۳۷: ۲۲۸-۲۲۷؛ ابتهاج، ۱۳۷۱: ۱۶۸-۱۶۷)

۲.۷ ممنوعیت نشر اسکناس

یکی از رویدادهای «ناراحت‌کننده» در دوره خدمت ابتهاج در بانک ملی جریان الغای قانون نشر اسکناس بود. در دی‌ماه ۱۳۲۶ عده‌ای از نمایندگان مجلس بدون اینکه قبلاً با بانک ملی مشورتی کرده باشند، ظاهراً برای جلوگیری از رشد تورم، طرحی را به ابتکار ناصرقلی اردلان تهیه و به تصویب مجلس رساندند که بر مبنای آن انتشار اسکناس ممنوع شد و قرار شده بود تا در مدت سه ماه دولت لایحه‌ای برای تعیین تکلیف انتشار اسکناس تقدیم مجلس کند. به رغم پیگیری‌های ابتهاج نه تنها در سه ماه بعد بلکه تا سال ۱۳۲۹ و پس از برکناری ابتهاج از ریاست بانک ملی این لایحه تقدیم مجلس نشد. بنابراین

در تمام مدت این چهار سال این خطر وجود داشت که عملیات بانک متوقف شود. به این معنی که صاحبان سپرده‌ها یعنی اشخاص و یا مؤسساتی که پول خود را در بانک تودیع کرده بودند، اگر در یک روز معین بعضی از وجوه خود را از بانک مطالعه می‌کردند، و میزان این مطالبات بیش از موجودی اسکناس بانک بود، بانک ملی ایران قادر به پرداخت دین خود نبود. در حالیکه ... بانک هم شمش طلا و هم ارز قابل تبدیل به طلا موجود داشت اما به واسطه منع قانونی نمی‌توانست آنها را تبدیل به اسکناس (یعنی پول کاغذی) کند (ابتهاج، ۱۳۷۱: ۱۷۷-۱۷۶)

تلاش‌های ابتهاج برای متقاعد کردن هیأت دولت به نتیجه‌ای نرسید و «وضع بانک ملی روز به روز خطرناکتر می‌شد». ابتهاج وقتی از هیأت دولت ناامید شد، ناچار شد راه دیگری پیدا کند. او پیشنهادی به هیأت وزیران داد که طبق طبق آن تصویب‌نامه‌ای در اسفند ۱۳۲۷ صادر شد. بر اساس آن بانک‌های خارجی مقیم ایران، یعنی بانک شاهی و بانک ایران و روس، موظف شدند معادل حداقل ۵۵ درصد از مجموع سپرده‌های خود را بدون بهره، نزد بانک ملی نگاه دارند. همزمان با این اقدام، به منظور اینکه از حجم پول در گردش کاسته شود، دستور دارد تا واردکنندگان کالا از خارج، صد در صد معادل ریالی اعتبارات اسنادی خود را نزد بانک افتتاح‌کننده اعتبار بسپارند. (همان: ۱۷۹)

بررسی عملکرد ابوالحسن ابتهاج در ... (مینا اصل روستا و امیرحسین حاتمی) ۵۱

بدیهی بود این تصویب‌نامه بویژه از سوی مدیران بانک شاهی با مخالفت روبرو شود و از این تاریخ تحریکات بانک شاهی علیه ابتهاج شروع شد.

۳.۷ انتقال حساب ارتش آمریکا به بانک ملی و انقضای امتیاز بانک شاهی

یکی دیگر از اقدامات ابتهاج، انتقال حساب ارتش آمریکا به بانک ملی بود. از نظر ابتهاج درست نبود که ارتش آمریکا نزد بانک ناشر اسکناس در ایران حسابی نداشته باشد. او با مذاکراتی که با ژنرال دونالد کانالی رئیس فرماندهی ارتش آمریکا در خلیج فارس انجام داد در نهایت آنان را مجاب که همه حساب‌های ارتش آمریکا که نزد بانک شاهی بود را ببندند و به بانک ملی منتقل کنند (ابتهاج، ۱۳۷۱: ۱۹۳) این مساله اختلاف بانک ملی با بانک شاهی را تشدید نمود. از نظر ابتهاج

اختلاف عمده‌ای که بین بانک ملی و بانک شاهی وجود داشت و هر روز بر شدت آن افزوده می‌شد از این جهت بود که من خود را مکلف می‌دانستم وظائف و مسئولیت‌هایی را که بموجب قانون به بانک ملی محول شده بود بدون ملاحظه انجام بدهم، در حالیکه بانک شاهی در اثر نفوذ و مزایائی که بیش از نیم قرن در کشور ما داشت به‌هیچوجه حاضر نبود به این اصل تن بدهد.

او حتی به رئیس هیأت مدیره بانک شاهی گفته بود «اگر لازم باشد برای حفظ بانک ملی که بانک ناشر اسکناس است، بانک شاهی را ورشکست کنم، تردید نداشته باشید که این کار را خواهم کرد» (همان: ۱۹۳-۱۹۴)

این اختلافات وجود داشت تا اینکه زمان انقضای مدت امتیازنامه بانک شاهی فرا رسید. امتیازنامه بانک شاهی به مدت شصت سال از طرف ناصرالدین شاه بر اساس تقویم رسمی آن روز در ایران یعنی تقویم هجری قمری داده شد. هنگام انقضای مدت اعتبار اما رئیس بانک شاهی مدت شصت سال را به شمسی حساب می‌کرد. اما ابتهاج به درستی اصرار داشت که در هنگام صدور فرمان، شاه ایران به تقویمی که در آن روز رسمیت داشت، یعنی تقویم قمری امتیاز اعطا نموده و بانک باید بر اساس تقویم قمری منقضی شود. سفیر انگلیس هم به شدت از بانک شاهی حمایت می‌کرد. اما با کوشش ابتهاج در نهایت مدت انقضای بانک شاهی به قمری حساب شد (ابتهاج، ۱۳۷۱: ۱۹۵) و به این صورت سال در قرارداد بانک شاهنشاهی ۳۵۵ روز حساب شد و این بانک ششصد روز زودتر به کارش در ایران پایان داد (عاقلی، ۱۳۸۰: ۴۶/۱)

۴.۷ کوشش برای تأمین اعتبار برنامه‌های عمرانی

در دوره پس از جنگ و از سال ۱۳۲۵ به بعد تأسیساتی از قبیل لوله‌کشی شهرها، توسعه تأسیسات برق، شبکه تلفن، گسترش شبکه بهداشت و توسعه کشاورزی مدرن و ... مورد توجه دولت قرار گرفت و بانک ملی در این میان وظیفه تأمین اعتبارات مورد نیاز را بر عهده داشت. علاقه خود ابتهاج نیز به توسعه و مدرنیزاسیون عاملی بود که بانک ملی در این زمینه نقشی جدی ایفا نماید. برای نمونه در راه مکانیزه کردن کشاورزی انواع تسهیلات فراهم شد که

مخصوصاً تصویبنامه هیئت وزیران در ۱۳۲۶ دائر به معافیت ماشین‌های کشاورزی و تلمبه و امثال آن از حقوق گمرکی و همچنین تصویبنامه سال ۱۳۲۷ دائر به فروش ارز به نرخ رسمی به واردکنندگان ماشین‌آلات کشاورزی و حفاری و آبیاری و غیره

که از طریق بانک ملی انجام شد، نتایج پرباری داشت. به منظور ازدیاد اعتبارات کشاورزی در سال ۱۳۲۷ مبلغ ۳۰ میلیون ریال از محل سود بازرگانی دولت از چای‌های واردشده بعنوان سپرده ثابت برای مدت پنجسال به بانک کشاورزی پرداخت گردید تا برای ورود کارخانه تهیه چای و اعطاء وام به چایکاران به مصرف برسد و نیز در بهمن ۱۳۲۸ سرمایه بانک کشاورزی از طرف سازمان برنامه از ۳۰۰ میلیون به ۴۵۰ میلیون ریال ترقی داده شد تا بانک مزبور بتواند وام‌های طولانی‌تر و با بهره کمتری در اختیار کشاورزان بگذارد. (تاریخچه سی ساله بانک ملی، ۱۳۳۷: ۲۴۸)

مستقیماً نیز سرمایه‌هایی برای بهبود وضع محصولات کشاورزی و بهره‌برداری از اراضی بایر از طرف دولت اختصاص یافت از جمله شرکت شیار آذربایجان با سرمایه ده میلیون ریال بمنظور توسعه زراعت غلات و بهره‌برداری از اراضی دشت مغان تشکیل گردید و در شروع کار ۴۵۰۰ هکتار از زمین‌های مستعد دشت مزبور بوسیله تراکتور و ماشین شخم زنی بذرکاری گردید و دو شرکت دیگر یکی برای توسعه کشت پنبه و دیگر برای توسعه و نظارت کشت چای تأسیس شد. (همان)

همچنین از اقدامات مهم این سال‌ها که با تأمین سرمایه از سوی بانک ملی صورت گرفت، تأسیس شرکت سهامی نفت ایران با سرمایه ۱۵۰ میلیون ریال در مهر ماه ۱۳۲۸ بود. با تشکیل شرکت مزبور و اقدام به مطالعات زمین‌شناسی و اکتشافی و حفاری در نقاط مختلف نخستین قدم مؤثر برای بهره‌برداری مستقیم از منابع سرشار نفت کشور برداشته شد.

بررسی عملکرد ابوالحسن ابتهاج در ... (مینا اصل روستا و امیرحسین حاتمی) ۵۳

تعمیر و اصلاح راه آهن و راه‌های شوسه کشور که در اثر جنگ لطمه فراوان دیده بود، پس از پایان جنگ در راس برنامه وزارت راه و بانک ملی قرار گرفت. لایحه‌ای دائر بر اختصاص طلب‌های بنگاه راه آهن از متفقین به جبران فرسودگی و تکمیل نواقص راه آهن تهیه شد و در سال ۱۳۲۸ به تصویب مجلس شورای ملی رسید. کار ساختمان راه آهن‌های کاشان و تبریز و مشهد که در زمان جنگ کاملاً تعطیل شده بود، دنبال شد و راه آهن کاشان در سال ۱۳۲۷ به اتمام رسید. از لحاظ توسعه شبکه تلگرافی و تلفنی در داخل کشور و تسهیل ارتباط با خارج نیز گام‌های مؤثری برداشته شد. (همان: ۲۵۰)

یکی از اقدامات مهم ابتهاج در این راستا تبدیل لیره‌های بانک ملی به دلار و تضمین آنها در مقابل تنزل لیره بود. در طول جنگ جهانی دوم و حتی قبل از آن مطالبات دولت ایران، شرکت نفت انگلیس و ایران به صورت لیره استرلینگ وصول می‌شد. در آن زمان لیره تابع مقرراتی بود که بر اساس آن برای تبدیل لیره به دلار و مصرف آن در کشورهای خارج از گروه استرلینگ اجازه مخصوص دستگاه نظارت بر ارز ارز انگلستان ضرورت داشت. این وضع بانک ملی را با مشکل جدیدی مواجه می‌کرد. زیرا لیره‌هایی که شرکت نفت به بانک می‌فروخت، بر این اساس نه قابل تبدیل به دلار و طلا بود و نه برای پشتوانه اسکناس ایران قابل استفاده بود. این مساله بدین معنا بود که مقدار زیادی از دارائی‌های ایران که به لیره بود بدون استفاده می‌ماند. بنابراین ابتهاج در اواسط سال ۱۳۲۵ دستور داد از خرید لیره شرکت نفت خودداری کنند. (ابتهاج، ۱۳۷۱: ۱۹۷)

بدیهی بود که این مساله با مخالفت شرکت و نفت و انگلیسی‌های مواجهه شود. اما ابتهاج در مذاکرات متعدد با طرف انگلیسی سرانجام آنان را راضی کرد که همه «سی میلیون لیره ایران را به طلا تضمین کنند و هرگاه لیره تنزل کرد ما به التفاوت آن را به ایران بپردازند». بدین سال همه دارائی‌های لیره ایران برای استفاده در برنامه‌های عمرانی، قابل تبدیل به دلار شد. (همان: ۲۰۱)

۸. بحران آذربایجان

یکی از موضوعاتی در دوران تصدی ابتهاج در بانک ملی پیش آمد بحران آذربایجان بود. طبق معاهده‌ای که بین ایران و متفقین منعقد شده بود قرار بود حداکثر شش ماه پس از خاتمه جنگ نیروی متفقین خاک ایران را تخلیه کنند. پس از پایان جنگ نیروهای انگلیس و آمریکا ایران را ترک کردند ولی ارتش شوروی آذربایجان و قسمت‌های دیگری از شمال

ایران را همچنان در تصرف خود نگهداشت و از اجرای مفاد قرارداد طفره می رفت. حضور ارتش شوروی در آذربایجان عامل اصلی پیش آمدن بحران آذربایجان و ماجرای سیدجعفر پیشه وری بود. (همبلی، ۱۳۷۲: ۶۴) البته قبل از دولت قوام و در دولت حکیمی هم ابتهاج درگیر مساله آذربایجان بود. در این دوره دولت حکیمی که نتوانسته بود با اعزام نیرو فرقه دموکرات در آذربایجان را شکست دهد، تصمیم گرفت که بر آنها فشار اقتصادی بیشتری بیاورد. بنابراین موجودی شعب بانک ملی در آذربایجان را به تهران منتقل کرد و بیش از ۱۵۰ میلیون ریال مطالبات بازرگانان، شرکت‌ها و اشخاص را در تمام آذربایجان معوق گذاشته و چک‌های صادره از طرف آنان را برگشت زد و فرقه دموکرات را در برابر مطالبات مردم قرار داد. همچنین وجوه دولتی را که از محل فروش کالاهای انحصاری تأمین می‌شد غیرقابل وصول اعلام داشت تا پرداخت حقوق به کارمندان دولت ممکن نشود. در اجرای این تصمیم بود که ابتهاج طی بخشنامه در تاریخ ۱۳۲۴/۹/۱۰ و نامه مورخ ۱۳۲۴/۱۰/۱۲ دستور دارد

هیچ‌گونه حواله‌های شعب نقاط شمالی ایران در تهران و سایر شعب بانک ملی در سایر نقاط کشور پرداخت نشود. کلیه وجوه نقد و اسکناس در جریان شعب بانک در نقاط شمالی حتی‌الامکان به شعب بانک شاهنشاهی در نزدیک‌ترین محل تحویل گردد (گذشته چراغ راه آینده است، ۱۳۸۱: ۳۲۲)

۹. ارتقای جایگاه جهانی بانک ملی

در دوره ریاست بر بانک ملی، همچنین ابتهاج تلاش جدی کرد تا ایران به یک قدرت مورد احترام در صحنه اقتصاد بین الملل در دهه ۱۹۴۰ شود. در واقع نقش ابتهاج در شکل‌دهی به نهادهای داخلی مناسب در ایران با تلاش‌هایش برای بهبود جایگاه بین‌المللی ایران و در نتیجه افزایش قدرت چانه‌زنی کشورش در امور بین‌المللی همراه بود. این موضوع همواره جایگاه ثابتی در سیاست‌های او داشت و آماده بود تا برای دستیابی به هدف‌های گسترده خود به جزئی‌ترین مسائل هم ورود کند. برای مثال اندکی بعد از انتصاب به عنوان رئیس بانک ملی، وی از وزیر دارایی بریتانیا خواست که ریال ایران نیز در کنار سایر پول‌های معتبر در فهرست ارزی مجلات تایمز، اکونومیست و نشریات مشابه قرار گیرد. این درخواست مورد پذیرش قرار گرفت. (بوستاک و جونز، ۱۳۹۵: ۹۲-۹۱)

ابتهاج خواهان این بود که جایگاه مناسبی برای ایران دست و پا کند. در این زمینه وی یک ملی‌گرای ایرانی تمام عیار به شمار می‌رفت. هرچند روی هم‌رفته در شیوه ملی‌گرایی وی بیگانه‌هراسی کمتری در قیاس با بسیاری از هم عصرانش وجود داشت. وجود فردی چون ابتهاج به عنوان رییس بانک ملی ایران هم به دلیل بی‌ثباتی دولت و هم شواهد فراوان حاکی از وجود فساد گسترده و ناکارآمدی در بیشتر حوزه‌های اداره کشور از اهمیت فراوانی در زمینه نگاه بین‌المللی به ایران در دهه ۱۹۴۰ برخوردار بود. تصویر کاملاً متفاوتی که از بانک ملی ارایه شد در سطح بین‌المللی مورد پذیرش قرار گرفت و به همان اندازه هم بر اهمیت آن افزوده شد. ابتهاج نزد دولت و محافل مالی ایالات متحده و بریتانیا بسیار مورد احترام بود و دیدگاه‌های وی درباره موضوعات مختلف هموار مورد توجه بود. (همان: ۹۲)

او در طول دهه بیست سفرهای متعددی به ایالات متحده برای شرکت در مجامع مالی بین‌المللی داشت که اغلب نیز این سفرها موفقیت‌آمیز بود. (برای نمونه بنگرید به ساکما: ۱۱۲۸۶۸-۲۴۰؛ ساکما: ۵۴۴۵۹-۳۱۰) در همین زمینه در سال ۱۳۲۹ (۱۹۵۰) ابتهاج به موفقیت بزرگی در زمینه بهبود اعتبار و جایگاه بین‌المللی ایران دست یافت. ایران از گفتگوهای ارزی طولانی با بریتانیا سربلند بیرون آمد. عضویت ایران در صندوق بین‌المللی پول و بانک جهانی توان چانه‌زنی بالایی در تلاش‌های مالی بین‌المللی به آن داده بود و در حالی که دولت‌های غربی در اواخر دهه ۱۹۴۰ نسبت به بی‌ثباتی سیاسی در ایران هشدار داده بودند، ابتهاج توانست دست کم در زمینه سیاست‌های اقتصادی و مالی روند باثباتی را تداوم بخشد. وی هرجا می‌رفت برای خود و کشورش اعتبار و احترام کسب می‌کرد. (بوستاک و جونز، ۱۳۹۵: ۱۱۶)

۱۰. پایان کار در بانک ملی

ریاست ابتهاج بر بانک ملی ادامه داشت تا سال ۱۳۲۹ زمان نخست‌وزیری رزم‌آرا. قبل از نخست‌وزیری رزم‌آرا، او در ملاقاتی با ابتهاج در مورد اعضای کابینه آینده‌اش از ابتهاج مشورت گرفته بود. اما پس از آنکه رزم‌آرا در مورد برنامه اقتصادی‌اش با ابتهاج صحبت کرد، این برنامه را نامناسب دید. به همین دلیل در جلسه‌ای که بعد از آن با شاه داشت، همه ماجرا را برای شاه تعریف کرد. او به شاه گفته بود

صلاح نمی‌دانم که ریاست دولت به یک نظامی محول شود مگر اینکه وضع مملکت آنچنان وخیم شده باشد که به عنوان تنها چاره دست به چنین اقدامی زده شود. شاه

گفت اینکار تقریباً تمام شده است ... و حتی فرمان هم صادر شده است. گفتم ان شاء الله مبارک است (ابتهاج، ۱۳۷۱: ۲۴۰-۲۳۹؛ پروژه تاریخ شفاهی هاروارد، ۱۹۸۱)

به این ترتیب رزم آرا در تاریخ ۵ تیرماه ۱۳۲۹ به نخست وزیری رسید و کابینه خود را در ۶ تیر معرفی کرد. شاه امید داشت که رزم آرا به عنوان طرفدار اصلاحات اجتماعی و اداری بتواند با کسب اعتماد آمریکا کمک های اقتصادی لازم را برای اجرای برنامه هفت ساله به دست آورد (آبراهامیان، ۱۳۷۷: ۳۲۴؛ نجاتی، ۱۳۸۴: ۵۰/۱). چند روز بعد از نخست وزیری رزم آرا، حسین علا به ابتهاج خبر داده بود که رزم آرا میل دارد او را علاوه بر ریاست بانک ملی به سمت وزیر مشاور منصوب کند. اما ابتهاج این پیشنهاد را نپذیرفته بود. چند روز بعد در روز سه شنبه ۲۷ تیر ۱۳۲۹، رزم آرا طی نامه ای ابتهاج را از ریاست بانک ملی برکنار و ابراهیم زند را به جای او منصوب کرد. (ساکما: ۱۲۵۶۶-۲۴۰)

به این ترتیب پس از هفت سال و نیم به خدمت ابتهاج در بانک ملی پایان داده شد. در مورد علت برکناری ابتهاج از ریاست بانک ملی خود او دخالت مأموران آمریکایی در امور ایران را علت اصلی برکناری می داند:

شنیدم که یکی از اعضای سفارت آمریکا در تهران گفته بود این ابتهاج است که نمی گذارد دولت آمریکا به ایران کمک های مالی بکند و هرگاه او را برکنار کنید دولت آمریکا صد میلیون دلار بلاعوض به ایران خواهد پرداخت. حدس می زنم این گفته دوتر وابسته سفارت آمریکا در تهران بوده باشد (ابتهاج، ۱۳۷۱: ۲۴۹)

اما در واقع ابتهاج خود قربانی مشکلاتی بود که در سال ۱۳۲۹ گرفتار آن شده بود. انتقادات از او در محافل دولتی که در گذشته نیز وجود داشت آنقدر شدت گرفت که نگهداشتن او حتی برای شاه نیز پرهزینه و دشوار بود. به دلایل مختلف ماندن او در قدرت تا این اندازه طولانی به معجزه شبیه بود، زیرا سیاست های انعطاف ناپذیر وی و اصرارش بر نقش مستقل بانک ملی، دشمنی وزرای دارایی مختلف و دیگر اعضای دولت در سال های پس از جنگ جهانی دوم را در پی داشت. (بوستاک و جونز، ۱۳۹۵: ۱۳۴) این دشمنی ها گاه به مطبوعات نیز کشیده می شد به نحوی که واکنش ابتهاج را نیز در پی داشت. (برای یک نمونه بنگرید به ساکما: ۵۶۸-۲۹۸)

در هر صورت ابتهاج در دوره هفت ساله ریاست بانک ملی ایران، دوره ای که بانک ملی تنها مرجع اقتصادی بود، با وجود بحران های شدید مالی و پولی کشور، به امور

بررسی عملکرد ابوالحسن ابتهاج در ... (مینا اصل روستا و امیرحسین حاتمی) ۵۷

اقتصادی سرو سامانی داد، در توسعه شعب بانک ملی زحمات زیادی متحمل شد و سرمایه بانک را به چند برابر رسانید (عاقلی، ۱۳۸۰: ۴۶/۱-۴۵)

۱۱. نتیجه گیری

ابوالحسن ابتهاج یکی از شخصیت‌های برجسته اقتصادی و بانکی ایران بود که در دوران ریاست خود بر بانک ملی ایران، تأثیرات قابل توجهی بر سیستم مالی و اقتصادی کشور گذاشت. او در سال‌های میانی قرن بیستم به عنوان رئیس بانک ملی منصوب شد و در این سمت، تلاش‌های زیادی برای بهبود وضعیت اقتصادی کشور انجام داد. همانگونه که گفته شد دغدغه اصلی ابتهاج تبدیل بانک به نهادی مستقل بدون هرگونه وابستگی به دولت و آزاد از هرگونه کنترل بود. این کار در چارچوب یک نظام سیاسی که بر پایه روابط شخصی و نفوذ افراد کار می‌کرد و به نظر می‌رسید مقام‌هایی چون مدیریت بانک‌های دولتی و مدیریت شرکت‌های دولتی به عنوان پاداش در اختیار افراد قرار می‌گیرد، بسیار دشوار بود. گذشته از این، همزمانی ریاست ابتهاج بر بانک ملی با حضور میلسپو در ایران و نیز بحران آذربایجان، بر این دشواری می‌افزود. با این حال، ابتهاج در تمام مدت ریاست بر بانک ملی تلاش کرد در چارچوب دغدغه اصلی‌اش سه هدف عمده را دنبال کند: استقلال بانک ملی، افزایش جایگاه بین‌المللی این بانک و کمک به تأمین اعتبار برنامه‌های عمرانی بویژه در دوره پساجنگ جهانی دوم. به رغم همه دشواری‌ها و مشکلات پیش روی او، در مجموع می‌توان عملکرد او را مثبت ارزیابی نمود. بر این اساس عملکردهای مهم او را می‌توان به شکل زیر دسته‌بندی کرد:

۱. مدیریت منابع مالی: ابتهاج با مدیریت کارآمد منابع مالی بانک ملی، تلاش کرد تا به تأمین مالی پروژه‌های بزرگ اقتصادی و زیرساختی بپردازد.

۲. تقویت نظام بانکی: او به تقویت نظام بانکی کشور و افزایش اعتبار بانک ملی کمک کرد و سعی نمود که این بانک به عنوان یک نهاد معتبر و مؤثر در اقتصاد ایران و جهان شناخته شود.

۳. توسعه سیستم اعتباری: ابتهاج به توسعه سیستم اعتباری و تسهیلات بانکی توجه ویژه‌ای داشت و سعی کرد تا دسترسی به اعتبارات را برای بخش‌های مختلف اقتصادی تسهیل کند.

۴. پاسخگویی به نیازهای اقتصادی: او با شناسایی نیازهای اقتصادی کشور، اقداماتی را برای پاسخگویی به این نیازها انجام داد و تلاش نمود تا بانک ملی را به عنوان یک نهاد پیشرو در این زمینه معرفی نماید.

۵. توجه به مسایل اجتماعی: ابتهاج همچنین به مسایل اجتماعی و اقتصادی جامعه توجه داشت و تلاش کرد تا با ارائه تسهیلات بانکی مناسب، به بهبود وضعیت معیشتی مردم کمک کند.

عملکرد ابوالحسن ابتهاج در بانک ملی ایران، نشان‌دهنده توانایی‌های مدیریتی و دیدگاه‌های نوآورانه او در حوزه اقتصاد و بانکداری بود که تأثیرات مثبت زیادی بر روی نظام مالی کشور گذاشت.

بررسی عملکرد ابوالحسن ابتهاج در ... (میثا اصل روستا و امیر حسین حاتمی) ۵۹

شماره ۱۳۱ ماه ۱۳۱۰
نمره ۱۰/۱۰/۱۳۱۰

۱۴۱۰۶
۷۶
۳۱۵/۴/۱۱

۷۸
۱

وزارت مالیه
اداره
دائرة کابینه وزارت

بانک فلاحی و صنعتی ایران
اقای ابوالحسن ابتهاج به سمت کمیسر و مفتش دولت در بانک
فلاحی و صنعتی ایران انتخاب شده اند
وزیر مالیه

سوابق ۱ در راه نقشه
ارسال میشود
وزیر مالیه

۱۵۴۱۴
۲۵۷۵
۱۵/۴/۱۵

ل - ۵۵۰

حکم ابتهاج به عنوان کمیسر و مفتش دولت در بانک فلاحی
(ساکما: ۰۵۵۱۹۴-۲۴۰)

«واقعاً خدمت نمائید، نصیحتی را که من و سایر دوستان ایرانی و امریکائی شما دادها»

«بدرقه و آزان پیروی نمائید.»

اینجانب در ۲۹ خرداد مظالم امریکاگردیدم. دوروز بعد یعنی در ۳۱ خرداد در ضمن نامه ای که آقای دکومیلسپو به جناب آقای نخست وزیر معروض داشته شرح فوق‌الما در آنجا آیزی بکلی برخلاف آنچه تا آن تاریخ راجع باینجانب درج و منتشر کرده بودند نگاشته در حالیکه اینجانب در ایران حضور نداشتم تا بتوانم از خود دفاع کنم.

با ذکر مطالب بالا که علت حقیقی مخالفت آقای دکومیلسپو را با اینجانب تشریح میکند مقتضی میدانم به موضوع دیگری که اخیراً در مجرای مجلس شورای ملی مطرح گردید دست در اینجامورد بحث قرار دهم؛ اولاً اشتغال اینجانب را از قبول بازرس رئیس کل دارائی اینطور وانمود کرده‌اند که در بانک ملی ایران سر جریانی وجود دارد که اینجانب از رسیدگی بآنها بی‌تفاوت می‌باشم. صرف‌نظر از اینکه خود آقای دکومیلسپو همانطور که در بالا اشاره شد تا قبل از پیش آمد مؤید حسن جریان امور بانک را در گزارشهای خود اذعان داشته‌اند، اینجانب هیچگاه سعی در جلوگیری از بازرسی بانک نکرده بلکه برعکس سواره از حیثیت نمایندگان که بموجب قانون اساسنامه بانک مرجع صلاحیت داشتند تقاضا کرده‌ام که در کلیه امور بانک نهایت دقت را در رسیدگی مبذول دارند و دریافتند که نیز کمال هوشیاری را خواهم داشت که همه گونه تسهیلات برای درنوخ رسیدگی و بازرسی در حد و قانون فراهم آورم. منتها چون اقدام آقای دکومیلسپو مخالف قانون و تصمیم هیئت وزیران بود بآن موافقت ننموده و در آئینه نیز وظیفه خود میدانم که از هرگونه مداخله غیرقانونی در امور بانک جلوگیری نمایم.

ثانیاً اظهاراتی راجع به اسراف و تبذیر در بانک بعمل آمده و در این زمینه سئوالهایی از طرف یکی از نمایندگان محترم مجلس شورای ملی شده است. باینکه جواب پرسشهای مزبور بلا درنگ تقدیم جناب آقای نخست وزیر گردیده و در اولین فرصت بمجلس خواهد رسید و بالتبع نتیجه عامه از آن آگاه خواهند شد. مقتضی میدانم بطور خلاصه در اینجا اطمینان بدهم که ایرادات مزبور بکلی عاری از حقیقت بوده و در بانک ملی ایران چنین سوءجریانی مطلقاً وجود ندارد.

ثالثاً با وجود تغییر طرز رفتار و شیوه کار دارائی نسبت بر رئیس بانک، بانک ملی ایران در هیچ مورد از مساعدت‌های قانونی وزارت دارائی خود داری و غفلت نکرده و بوسیله نامه رسمی از ایشان خواستش شده است چنانچه مواردی سراغ دارند که بانک با وزارت دارائی همکاری نکرده است آنها را ذکر کنند تا رفع سوء تفاهم از ایشان بشود. تا این تاریخ در جواب نامه مزبور موردی از طرف ایشان ذکر نشده است.

ایده بیرونی توضیحات پیش گفته علت حقیقی مخالفت آقای دکومیلسپو را با رئیس بانک ملی ایران کاملاً روشن نموده و منتظران تبلیغات پرطنیه این بنگاه و کارکنان آن بر عزم احوالی کشور و علاقتند آن بیانک ملی ایران معلوم گردد.

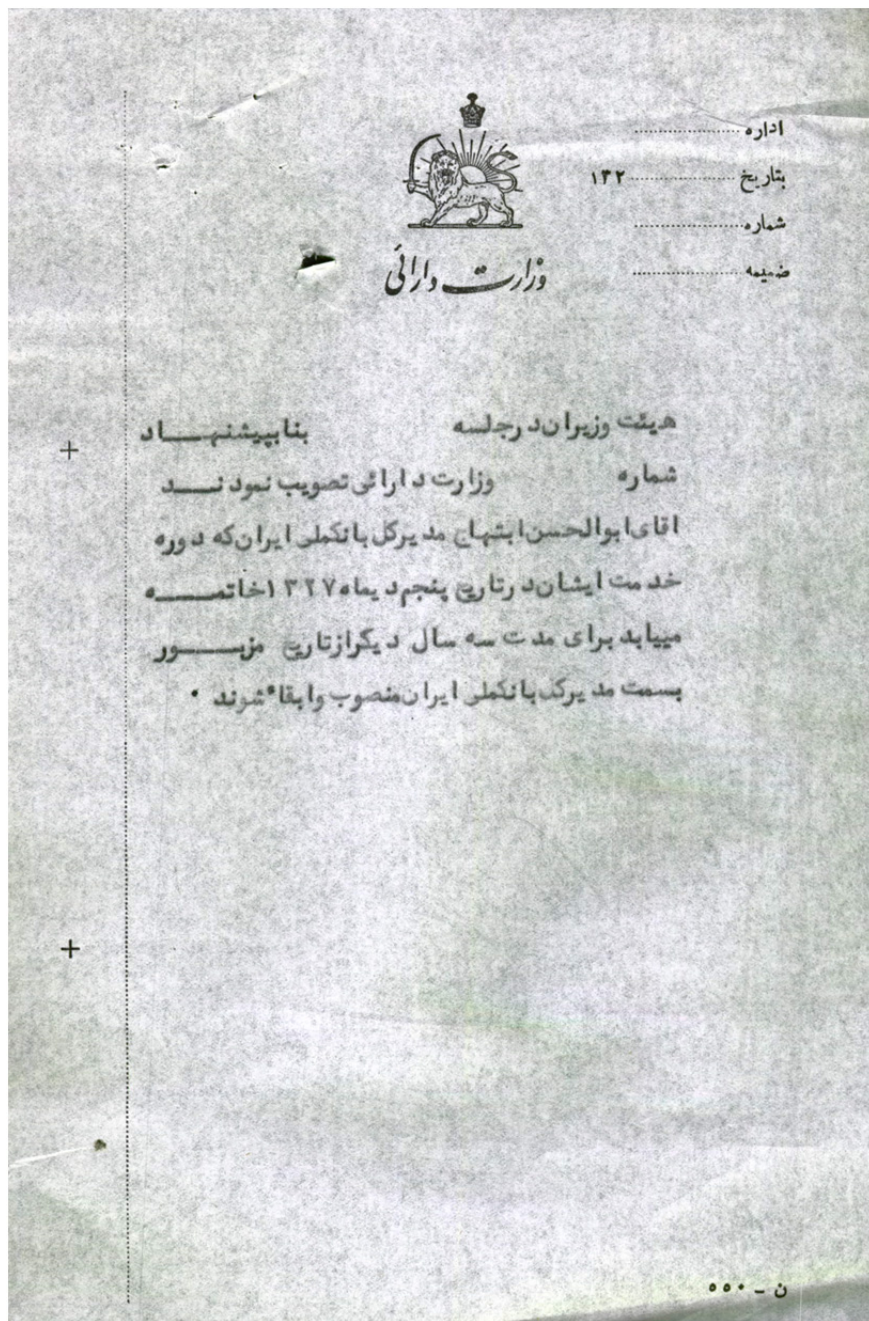
مدیر کل
ابوالحسن ابتهاج

طبع این نامه در روزنامه امتیاری است.

صفحه آخر گزارش ابتهاج در خصوص مناقشه با میلسپو

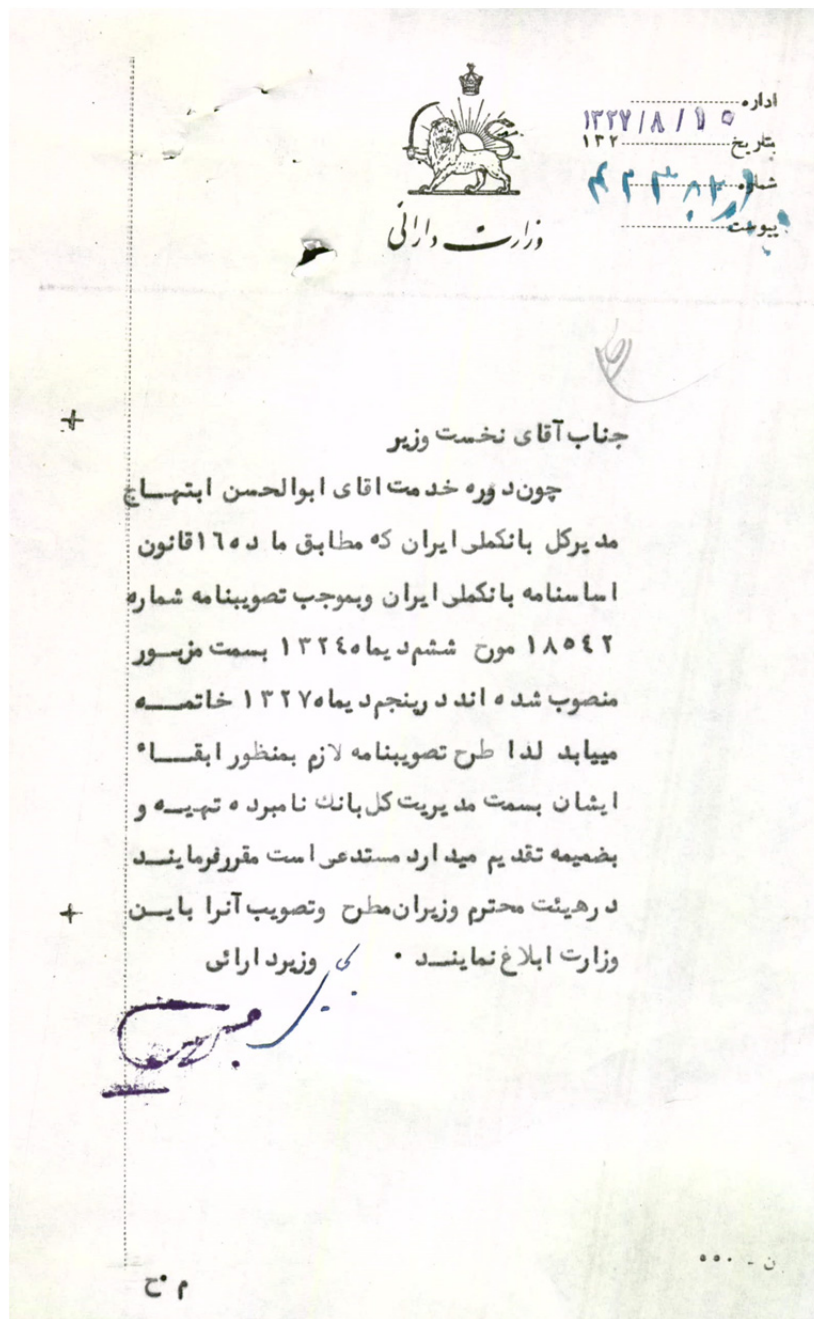
(ساکما: ۰۳۲۳۰۵-۹۹۹)

بررسی عملکرد ابوالحسن ابتهاج در ... (مبنا اصل روستا و امیرحسین حاتمی) ۶۱

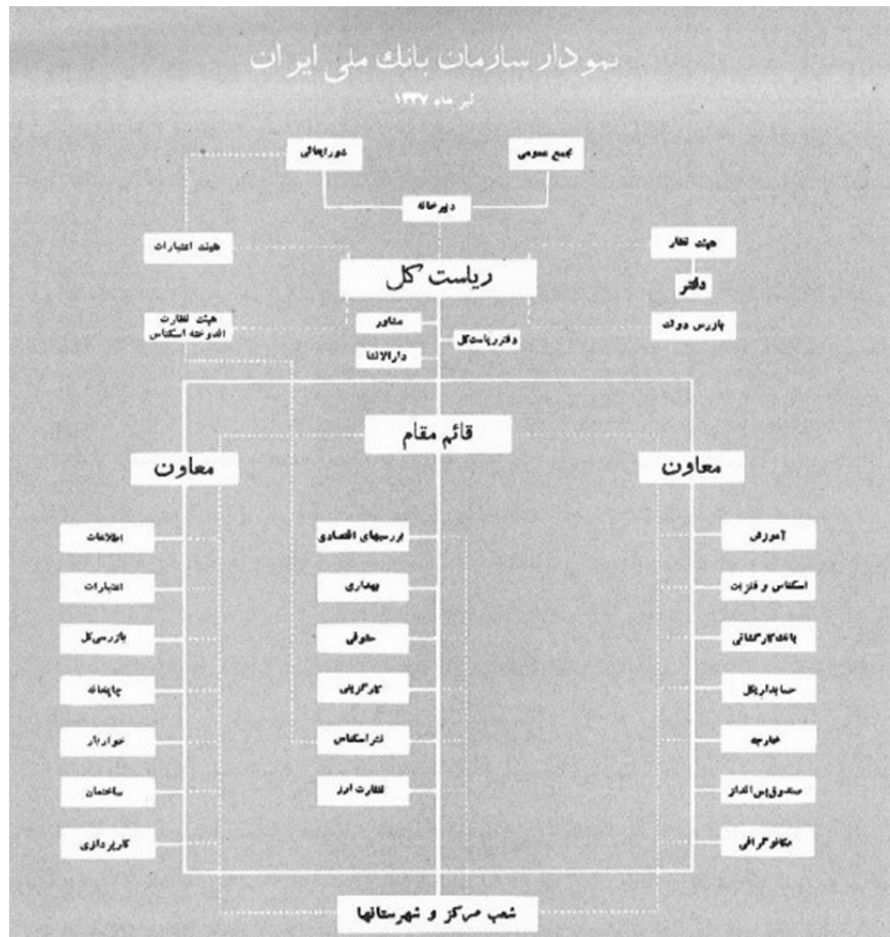

تمدید حکم ریاست ابتهاج بر بانک ملی

(ساکما: ۰۸۹۱۴-۰۲۴۰)

بررسی عملکرد ابوالحسن ابتهاج در ... (مبینا اصل روستا و امیرحسین حاتمی) ۶۳

ساختار سازمان بانک ملی در سال ۱۳۲۷

(تاریخچه سی ساله بانک ملی، ۱۳۳۷: ۱۲۵)

کتاب نامہ

الف) اسناد و روزنامه‌ها

روزنامه اطلاعات، ش ۵۶۳۴، ۱۳۲۳/۰۹/۱۸

ش ۵۶۳۵، ۱۳۲۳/۰۹/۱۹

ش ۵۶۳۶، ۱۳۲۳/۹/۲۰

ش ۵۶۴۲، ۱۳۲۳/۰۹/۲۷

۶۴ تحقیقات تاریخ اقتصادی ایران، سال ۱۴، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۴

روزنامه بشارت، سال ۱، شماره ۳، مشهد

روزنامه حبل‌المتین کلکته، سال ۱۴، شماره ۲۱

روزنامه حکمت، سال ۱۵، شماره‌های ۸۸۰ و ۸۸۲، قاهره

روزنامه مجلس، سال ۱، شماره ۱۱، تهران

سازمان اسناد و کتابخانه ملی (ساکما)، پرونده شماره ۶۱۷۹۶-۳۱۰

_____، پرونده شماره ۱۲۵۶۶-۲۴۰

_____، پرونده شماره ۱۱۲۸۶۸-۲۴۰

_____، پرونده شماره ۵۴۴۵۹-۳۱۰

_____، پرونده شماره ۵۰۵۲-۹۹۸

_____، پرونده شماره ۳۲۳۰۵-۹۹۹

_____، پرونده شماره ۵۶۸-۲۹۸

_____، پرونده شماره ۵۵۱۹۴-۲۴۰

_____، پرونده شماره ۱۳۹۷۲-۲۴۰

ب) کتاب‌ها

آوانسیان، اردشیر، (۱۳۸۷)، خاطرات سیاسی، به کوشش علی دهباشی، تهران: شهاب

ابتهاج، ابوالحسن، (۱۳۷۱)، خاطرات، به کوشش علیرضا عروزی، تهران: انتشارات علمی

ابتهاج، ابوالحسن، (۱۹۸۱)، مصاحبه با ابوالحسن ابتهاج از مجموعه تاریخ شفاهی ایران در دانشگاه
هاروارد، به کوشش حبیب‌لاچوردی، <https://iranhistory.net/ebtehaj0/>

آبراهامیان، یرواند، (۱۳۷۷)، ایران بین دو انقلاب، ترجمه احمد گل محمدی و محمدابراهیم فتاحی،
تهران: نشر نی

بوستاک، فرانسیس و جونز، جفری، (۱۳۹۵)، برنامه ریزی و قدرت در ایران: ابوالحسن ابتهاج و توسعه
اقتصادی زیر سلطه شاه، ترجمه مهدی پزوکی و علی حبیبی، تهران: کویر

تاریخچه سی ساله بانک ملی ایران، (۱۳۳۷)، تهران: چاپخانه بانک ملی

سلطانی لرگانی، خدیجه و دل‌آشوب، هادی، (۱۳۹۲)، «حضور مستشاران آلمانی و تأسیس بانک کلی
ایران»، پژوهش در تاریخ، شماره ۱۳

سلیمانی دهکردی، کریم و عزیزخواه جمیل، (۱۳۹۲)، «مخالفت‌ها علیه میلسو در ایران: ۱۳۲۱ تا
۱۳۲۳»، پژوهش‌های تاریخی، سال چهل و نهم، دوره جدید، سال پنجم، شماره سوم

عاقلی، باقر، (۱۳۸۰)، شرح حال رجال سیاسی و نظامی معاصر ایران، تهران: نشر گفتار و نشر علم

بررسی عملکرد ابوالحسن ابتهاج در ... (مینا اصل روستا و امیرحسین حاتمی) ۶۵

عظیمی، فخرالدین، (۱۳۷۴)، بحران دموکراسی در ایران، ترجمه عبدالرضا هوشنگ مهدوی و بیژن نوذری، تهران: نشر البرز

کی استوان، حسین، (۱۳۵۵)، سیاست موازنه منفی در مجلس چهاردم، جلد اول، تهران: انتشارات مصدق

گذشته چراغ راه آینده است: تاریخ ایران در فاصله دو کودتا، (۱۳۸۱)، تهران: انتشارات ققنوس
مختاری، محمدتقی و بیطرفان، محمد، (۱۳۹۳)، «طرح تأسیس بانک ملی در نخستین دوره مجلس شورای ملی»، پژوهش‌های علوم تاریخی، دوره ۶، شماره ۱

مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، نسخه دوم، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد و مجلس شورای اسلامی، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم انسانی، دوره ۱۴، جلسه ۱۱۰

میلسپو، آرتور، (۱۳۷۰)، آمریکایی‌ها در ایران، ترجمه عبدالرضا هوشنگ مهدوی، تهران: نشر البرز
میلسپو، آرتور، (۲۵۳۶)، مأموریت آمریکاییها در ایران، ترجمه حسین ابوترابیان، تهران: انتشارات پیام
همبلی، گاوین، (۱۳۷۲)، «خودکامگی پهلوی: محمدرضا شاه»، مندرج در سلسله پهلوی و نیروهای مذهبی به روایت تاریخ کمبریج، ترجمه عباس مخبر و مرتضی اسعدی، تهران: طرح نو

Steil, Benn (2013). The Battle of Bretton Woods: John Maynard Keynes, Harry Dexter White, and the Making of a New World Order. Princeton, NJ: Princeton University Press

Van Dormael, Armand (1978). Bretton Woods: Birth of a Monetary System. New York: Holmes & Meier